

СЛОВОТВІРНЕ ГНІЗДО З ВЕРШИНОЮ *-ВЕРХ-* У ГОВОРАХ ПІВДЕННО-ЗАХІДНОГО НАРІЧЧЯ: МОДЕЛІ ДЕРИВАЦІЇ

Анотація. У статті виявлено основні моделі деривації похідних іменників із коренем *-верх-* у говірках південно-західного наріччя української мови. Увагу також зосереджено на таких важливих аспектах дослідження, як семантика та мотивація.

Ключові слова: словотвір, словотвірне гніздо, моделі деривації, дериват, говори південно-західного наріччя.

Системна проекція дослідження діалектних явищ, комплексний аналіз деривації, мотивації, семантики лексем є одним із актуальних завдань сучасної діалектології.

У межах словотвірної системи основною системотворчою одиницею є словотвірне гніздо (СГ) – «сукупність спільнокоренових слів, пов'язаних відношенням мотивації, або відношеннями формального і семантичного виведення одного слова з іншого» [6, с. 5]. Відомо чимало праць, присвячених аналізу словотвірних гнізд на матеріалі сучасної літературної мови [2; 3; 7 та ін.], проте діалектні свідчення не слугували підґрунтям для таких студій.

Джерельною базою статті слугували діалектні матеріали, які репрезентують говірки південно-західного наріччя української мови, передусім записи діалектного мовлення, діалектні словники, атласи та тексти [список використаних джерел та їхніх скорочень див.: 8, с. 237–239].

Метою розвідки є дослідити особливості творення іменників у межах СГ із вершиною *-верх-* у говірках південно-західного наріччя, виявити основні моделі деривації, беручи до уваги фонетичні та семантичні особливості похідних.*

СГ охоплює понад 100 дериватів, які розташовані на трьох ступенях деривації (СД) від базового слова [див.: 8, с. 227–229]. Іменники утворюють найбільшу групу похідних, репрезентуючи три СД: на I розташовано 24 одиниці; на II – 23 і на III – 12.

Однак, формуючи СГ, дослідник, на жаль, не може бути впевненим у цілісності його структури, адже повнота представлення залежить від кількох чинників, серед яких найважливішими є, з одного боку, фіксація лексичних одиниць у джерелах, а з іншого – наявність та доступність джерел.

Визначальною у творенні суфіксальних дериватів є твірна основа – осердя мотивації – та словотворчі форманти, що виконують відповідну семантичну функцію [пор.: 5, с. 53]. Твірною і моти-

ваційною базою одиниць I СД є базове слово *верх* (псл. *v^hгхъ), яке є первинним, непохідним.

Опрацьовані джерела засвідчують значну кількість альтернатив вершини СГ – кореня *-верх-* (понад 10 варіантів), які репрезентують два типи континуантів **br* – сполучення голосного із сонантом (*-верх-*) та друге повноголосся (*-верех-*), при цьому засвідчено такі вияви /e/ – [e], [e^h], [ê], [и], [a] [дет. див.: 8, с. 222–226].

У системі приголосних виявлено насамперед зміни на рівні фонем /p/ (збереження давньої м'якості [p] у словах *вiр'хниця*, *вер'ховинчак*, *ве-р'хнi'на* тощо) та /x/ (реалізується як [x], [x^h]). Чергування /x/ – /ш/ засвідчене в усіх аналізованих говірках (*верх* – *вершá*, *вiршад'*, *вершеjка* тощо). Для процесу приголосних /k/ – /ч/ (*вершáк* – *вершачина*, *верхн'áк* – *верхн'ачок*, *вершóк* – *вершечок*, *навершник* – *навершничок* тощо) та голосних /o/ – /e/ (*вершóк* – *вершечок*), /o/ – /i/ (*верхóвец* – *верх'iвец*).

Особливістю діалектного словотвору є також наявність фонетичних варіантів афіксів і флексій, що зумовлено специфікою систем вокалізму та консонантизму аналізованих говорів. Однак, як зазначив Г. Аркушин, «важливо диференціювати фонетичні варіанти суфіксів і різні афікси» [1, с. 25], а також виділити інваріантну форму суфікса чи флексії (у роботі такою вважаємо форму, наближену до літературної норми).

Поява варіантів здебільшого зумовлена фонетичними особливостями говірок, наприклад: перезвук [a] > [e], [и], [i] після м'яких і шиплячих (у суфіксах *-а* (-'и, -'і), *-ад'*(ø) (-ет'(ø), -'ід'(ø), -'ид'(ø)), *-ак*(ø) (-'ек(ø), -'ік(ø)), *-ан*(а) (-'ин(а) та ін.); у флексіях іменників ж.р. (*верхнi'ця* – *верхнi'це*; *повiрхнi'ця* – *повiрхнi'ці*; *верш'iл'а* – *верш'iл'и*; *верш'i'їи*); зміна [и] > [и^h], [e]: *верш'i'на* – *ве'рш'и'на*, *верш'енка*; *вiрхнi'к* – *вiрхнi'к*; *верхнi'на* – *ве'рхнi'на*; [e] > [и]: *верхóвинец'* – *верхóвінi'ц'*, *звершен'а* – *звершi'н'а*; [и] > [i]: (*на*)*вiршник* – (*на*)*вiршi'н'к*, (*з*)*верхнi'на* – (*з*)*верхi'нi'на* тощо.

Як засвідчують опрацьовані діалектні матеріали, варіантність дериватів зумовлена також оглу-

шенням дзвінких приголосних (*véршад'* – *верші́ат'*; *зверхні́на* – *сверхні́на*), втратою довготи приголосних (*зверші́н'а*, *довéршован'е*), зміною твердого приголосного на пом'якшений чи м'який, зокрема: /ш/ – /ш'/ (*верші́а* – *véри'і́*, *véри'і́*; *véршад'* – *véри'ід'*, *véри'ід'*; *верші́ак* – *верш'ék*, *верш'і́к*; *верші́на* – *верш'і́на*, *véршóк* – *ве"ри'óк*), /ч/ – /ч'/ (*вер'ховинчак* – *вер'ховинч'і́к*, *верші́чок* – *верш'і́чок*), /ц/ – /ц'/ (*верх'і́вець* – *верхóвець*) та ін.

Важливим аспектом дослідження є увага до наголошення різних елементів структури слова.

Аналізованим похідним властива непослідовність наголошення, зокрема: *верхні́на*, *véрхні́ц'а*, *véршóк*, *верхóві́на*, *верхóві́ніц'а*; у деяких прикладах наголос виконує смислорозрізнавальну функцію, наприклад: *верх'і́вець* 'горянин' – *верх'і́вець* 'вершник'.

Одним з основних і найпродуктивніших способів деривації є афіксальний словотвір. Більшість дериватів утворено за суфіксальною моделлю (47 одиниць), за префіксальною – 11, за префіксально-суфіксальною – 1 (див.: таблицю).

А. Суфіксальна модель

Модель деривації	Дериват	Значення деривата	Говір
І С Д			
N+-(^o) а	<i>верші́а</i> , <i>véри'і́</i> , <i>véри'і́</i>	1) зб. 'верхів'я дерев' [КСГГ] 2) зб. 'гори' [Жегуц, с. 29; Піпаш, с. 22]	г
N+-(^o) ад'(ø)	<i>véршад'</i> , <i>верші́ат'</i> , <i>верші́ет'</i> , <i>véри'ід'</i> , <i>véри'ід'</i>	1) зб. 'верхів'я дерев' [Саб., с. 37; КСГГ] 2) зб. 'вершини гір' (гуц.) [Жегуц, с. 29; Піпаш, с. 22; ГС, с. 389; УГР, с. 341–342] 3) 'гірський потік' [ГорбачБ, с. 257] 4) '(високогірна) місцевість' [КСГГ]	з, г г г г
N+-(^o) ак(ø)	<i>верші́ак</i> , <i>верш'ék</i> , <i>верш'і́к</i>	1) 'верхня частина; верхівка, верх' [Шух. II, с. 276; ГС, с. 110; СГГРЯ, с. 168] 2) 'верхівка дерева (перев. хвойного)' [ЗА; ГорбачБ, с. 257; ГС, с. 110; СГГРЯ, с. 168; Janów, с. 256; Жегуц, с. 29; Піпаш, с. 22; Негрич, с. 35] 3) 'вершина гори' [ГорбачБ, с. 257] 4) 'гострий кінець коси, ножа тощо' [ГГ, с. 35; ГС, с. 110; КСГГ] 5) 'гострий кінець яйця' [КСГГ] 6) 'верхній сніп на полукипку' [ГГ, с. 35; КСГГ] 7) 'колоскова частина снопа' [КСГГ] 8) 'головка (рослини)' [КСГГ] 9) 'тонший за інший кінець колоди в секції плоту' [Саб. ЛЛ, с. 150] 10) 'плетені шкарпетки без стопи, які мають декоративне призначення' [ГС, с. 110]	г г г г г г г г з-г, г г
N+-(^o) ан(а)	<i>верші́ана</i> , <i>верш'і́на</i>	'колода, яку спускають вершком донизу' [КСГГ]	г
N+- атур(а)	<i>верхату́ра</i> , <i>вершету́ра</i>	1) 'найвища вершина (гори)' [Жегуц, с. 29; Піпаш, с. 22] 2) зб. 'вершини гір' [Негрич, с. 35] 3) 'зрубана суха верхівка смереки' [СГГРЯ, с. 167]	г
N+- ейк(а)	<i>верші́йка</i>	'верх', 'гора' [Он., I, с. 92]	б
N+- ид(а)	<i>верші́йда</i>	'(високогірна) місцевість' [КСГГ]	г
N+-(^o) ин(а)	<i>верші́йна</i> , <i>верш'і́на</i> , <i>ве"ри'і́на</i>	1) 'верхівка дерева' [КСГГ; Жел., I, с. 65] 2) 'вершина гори (перев. невисока); підвищення' [КСГГ; Жел., I, с. 65] 3) 'верхів'я річки' [Жел., I, с. 65; Гр., I, с. 141] 4) 'зовнішня сторона шапки (не з хутра)' [КСГГ]	г г пд-зх г
N+- ин'(а)	<i>верші́н'а</i>	зб. 1) 'верхів'я дерев' [Матіів, с. 57] зб. 2) 'вершини гір' [Матіів, с. 57] зб. 3) 'відпади верхів'я дерев, обрізки' [Матіів, с. 57]	б
N+- і́й(а)	<i>верш'і́йи</i>	зб. 'верхів'я (дерев)' [Піпаш, с. 22]	г
N+- і́к(а)	<i>верх'і́ка</i>	1) 'верхівка дерева' [КСГГ] 2) 'верховодка (риба)' [Франко, I, с. 216–217]	г нд
	<i>поверх'і́ка</i>	'багатоповерховий будинок' [СБ]	нд
N+- нак(ø)*	<i>верш'на́к</i>	'верхня частина прядки; кужівка' [Rud.-Ziół., с. 307]	б-л

N+- п'ак (ø)*	<i>верхн'ák, вирхн'ák, вёрхн'эк</i>	1) 'верхній камінь жорен' [Шило, с. 70, 73; Гол., с. 394; Он., I, с. 108; Пиртей ¹ , с. 42; Пиртей ² , с. 39; Rud.-Ziół., с. 307; ММАГ, с. 52; КСГГ; Жел., I, с. 64] 2) 'верхня частина гончарного круга' [Шило, с. 70, 73; Шух. II, с. 260–261; КСГГ] 3) 'верхня частина маснички, маслоробки (накривка)' [ММАГ, с. 65; ГорбачП, с. 282; Он., I, с. 108; КСГГ] 4) 'верхня дошка стола; стільниця' [Он., I, с. 108; Гол., с. 394]	нд, б, л, нс, г нд, г нд, б, з, г б, г
	<i>вершин'ák</i>	1) 'верхній камінь жорен' [Шило, с. 70; ММАГ, с. 52] 2) 'верхня частина гончарного круга' [КСГГ] 3) 'тонший за інший кінець колоди в секції плоту' [Саб. ЛЛ, с. 150]	нд, б г б
N+- ник (ø)*	<i>вёрхнік, вёрхнік</i>	1) 'верхній камінь жорен' [ММАГ, с. 52; ГорбачР, с. 83; SŁ, с. 139; КСГГ] 2) 'верхня частина маснички (накривка)' [ММАГ, с. 65; Пшеп., с. 186]	нд, л, б-л, г нс
	<i>вёршник, вёршин'ік</i>	1) 'верхня частина маснички (накривка)' [SŁ, с. 86, 140; Rud.-Ziół., с. 307] 2) 'накривка (у скрині)' [Šišková, с. 175] 3) 'гірчак малий (рослина)' [Он., I, с. 92]	л, б-л л б
N+- нин (а)*	<i>верхні́на, ве"рхні"на, верхн'іна</i>	1) 'вершки, сметанка' [КДА, с. 156–157, к. 96; ЛАЗО, к. 353; Rud.-Ziół., с. 307; Шило, с. 70; Он., I, с. 92; Торунь, с. 197; ГГ, с. 35; Негрич, с. 35; SŁ, с. 139; Пиртей ¹ , с. 42; Šišková, с. 175] 2) 'верхня частина; верхівка, верх' [КДА, с. 156–157, к. 96; Гол., с. 394]	нд, б, г, п, з, л нд, б
N+- ниц' (а)*	<i>вёрхніц'а, вёрхніц'а, вёрхніц'е</i>	1) 'верхня частина чоґось; верх' [Шило, с. 70; Гол., с. 394; Жел., I, с. 64] 2) 'пошивка, наволочка (на подушку, перину)' [ЛАЗО, к. 349–350; КСГГ] 3) 'верхня колода «стільця» під жолоб для сплаву лісу розсіпом' [Саб. ЛЛ, с. 179]	нд г, з г
	<i>вершиніц'е</i>	'місце на печі, де сушать гриби, сливи, яблука' [Шило, с. 70]	нд
N+- ^(^o) ок (ø)	<i>вёршióк, ве"рш'óк</i>	1) здр. до <i>верх</i> 'верхня частина; верх' 2) 'верхівка дерева, крони' [Негрич, с. 35; КСГГ; ГорбачБ, с. 257; ГорбачС, с. 8; SŁ, с. 139–140; Šišková, с. 175] 3) 'вершина гори' [ММАГ, с. 75; Негрич, с. 35; КСГГ; SŁ, с. 140] 4) 'гора' [Он., I, с. 92] 5) 'верхів'я річки' [КСГГ] 6) 'дах у будинку' [КСГГ] 7) 'дашок, піддаштя (над криницею)' [Šišková, с. 175] 8) 'накривка, покривка, віко' [Šišková, с. 175] 9) 'верхня частина маснички (накривка)' [SŁ, с. 86, 140; Šišková, с. 175] 10) 'частина маснички (колотівка)' [ГорбачС, с. 8] 11) 'вершки, сметанка' [ГорбачС, с. 8] 12) 'частина люльки, у яку накладають тютюн' [Шух. II, с. 276] 13) 'верхня частина пряжки; кужівка' [Rud.-Ziół., с. 307] 14) 'тонший за інший кінець колоди в секції плоту' [Саб. ЛЛ, с. 150]	пд-зх г, л, в нд, нс, б, г, п, л б г г л л в в г б-л б, з, г
N+- чок (ø)	<i>вершчóк</i>	'нижній гострий кінець веретена' [КСГГ]	г

II СД			
N+-ан(ø)	<i>вершакан, верш'икан</i>	‘колода, на якій доверху обрубані гілки’ [КСГГ]	г
N+-ан'(а)	<i>вершикан'а, верш'икан'ї</i>	1) ‘найвища гора’ [Жегуц, с. 29; Піпаш, с. 22] 2) ‘найвища смерека’ [Жегуц, с. 29; Піпаш, с. 22] 3) ‘колода, яку спускають вершком донизу’ [КСГГ]	г
N+-ин(а)	<i>вершачїна, верш'ичїна</i>	‘гілка з верхівки дерева’ [КСГГ]	г
N+-'ин(а)	<i>вершид'їна</i>	‘гірський потік’ [ГорбачБ, с. 257]	г
N+-к(а)	<i>верхнинка</i>	здр. до <i>верхнина I</i> [ГорбачКБ, с. 8; Он., I, с. 92; Пиртей ¹ , с. 41; Пиртей ² , с. 39]	б, л
	<i>верш'єдка</i>	‘гірський потік’ [ГорбачБ, с. 257]	г
	<i>верш'єнка</i>	‘ялиця, яку спускають вершком донизу’ [ГорбачБ, с. 257]	г
N+- ⁽⁹⁾ ок(ø)	<i>верхн'ачок</i>	здр. до <i>верхн'ак I, 4</i> [Гол., с. 394]	пд-зх
	<i>верш'єчок, верш'єч'ок</i>	здр. до <i>вєриш'ок</i> [Он., I, с. 92; ГС, с. 39; КСГГ]	б, г
	<i>вершин'ічок</i>	‘верхня частина маснички’ [ММАГ, с. 65]	нс
Adj+-ин(а)	<i>верховїна</i>	1) ‘високогірна місцевість; верховина’, ‘гірський край’ [ЗА; Нер., с. 35; Піпаш, с. 22] 2) ‘гірські райони Закарпаття’ [Саб., с. 36] 3) <i>вл.н.</i> ‘с. Верховина Івано-Франківської області’ [ЗА; ГС, с. 383] 4) ‘гуцульський танець’ [КСГГ]	г з г г
Adj+-ин'(а)	<i>верховїн'а</i>	1) зб. ‘верхів'я дерев’ [ГГ, с. 35; КСГГ] 2) ‘сіно з верху копиці’ [ГГ, с. 35; КСГГ]	г
V+-ил'(а)	<i>верш'їла, верш'їли</i>	‘жінка, яка довершує копицю’ [КСГГ]	г
III СД			
N+-ец'(ø)	<i>верховинец', верховїніц'</i>	1) ‘житель гір, горянин’ [КСГГ; Піпаш, с. 22; Матїв, с. 57; Жел., I, с. 64] 2) ‘житель гірських районів Закарпаття’ [Саб., с. 36] 3) ‘житель с. Верховина Івано-Франківської обл.’ [КСГГ; ЗА]	г, б з г
N+-к(а)	<i>верховїнка, вир'ховїнка</i>	1) здр. до <i>верховїна I</i> [Шух., II, с. 204] 2) ‘жителька гірських районів Закарпаття’ [Саб., с. 36] 3) ‘жителька с. Верховина Івано-Франківської обл.’ [КСГГ; ЗА] 4) ‘гуцульський танець’ [КСГГ] 5) ‘гуцульська мелодія’ [КСГГ] 6) ‘порода гірських овець; порода карпатських корів’ [КСГГ]	г з г г г г
N+-ок(а)	<i>навершинічок</i>	‘частина маснички (кільце)’ [SŁ, с. 86]	л
N+-чак(ø)	<i>вер'ховинчак, вер'ховинч'їк</i>	‘житель гір, горянин’ [КСГГ]	г
V+-ен'(а)	<i>звершін'а</i>	‘звершення, здійснення; досягнення мети’ [Пиртей ¹ , с. 132]	л
V+-еник(ø)	<i>вершетуреник</i>	‘наповнена доверху посудина’ [КСГГ]	г
V+-л'ник(ø)	<i>зав'єри'у- вал'ник</i>	‘розгорнений і поставлений колосками вниз сніп на не-великій кладці снопів’ [КСГГ]	г
V+-н'(а)	<i>довєршован'є</i>	‘докидування з метою завершення’ [Саб., с. 67]	з
Adj+-іст'(ø)	<i>поверхоўн'їст'</i>	1) ‘речі особистого користування’ [Он., II, с. 87] 2) ‘одяг’ [Он., II, с. 87]	б
Adj+-ец'(ø)	<i>верх'ївец', верховец</i>	‘житель гір; горянин’ [Шух., I, с. 77; ГС, с. 109; Піпаш, с. 22]	г
Adv+-'ївец(ø)*	<i>верх'ївец</i>	1) ‘вершник’ [КСГГ; Шило, с. 70] 2) ‘кінь, на якому їздять верхи’ [КСГГ]	г, нд г
Adv+-ник(ø)	<i>вєришник</i>	‘вершник’ [КСГГ]	г

Б. Префіксальна модель

І С Д			
з +N(ø)	<i>зверх</i>	‘додаток, доповнення’ [Он., I, с. 299]	б
по +N(ø)	<i>повёрх</i>	‘пóверх (частина будинку)’ [ЗА; Негрич, с. 137]	нд, г
ІІ С Д			
з +N(ø)	<i>зверхнинá, свёрхнинá, зверхн'іна</i>	‘вершки, сметанка’ [Он., I, с. 299; Саб., с. 121; Rud.-Ziół., с. 319; Šišková, с. 175; ЛАЗО, к. 353; КДА, с. 156–157, к. 96]	б, з, л
на +N(ø)	<i>навершин'ák</i>	1) ‘верхній камінь жорен’ [ММАГ, с. 52] 2) ‘частина ткацького верстата’ [Он., I, с. 462] 3) ‘накривка, покривка’ [Он., I, с. 461] 4) ‘верхня частина головного убору’ [Он., I, с. 461]	б
	<i>на́вер(х)ник, на́верхн'ік</i>	1) ‘верхня частина маснички’ [ММАГ, с. 65] 2) ‘верхня частина прядки; кужівка’ [ГорбачКБ, с. 48]	нс, л нс
	<i>на́вёршник, на́в'ірин'ік, на́вершин'ік</i>	1) ‘верхня частина маснички (накривка)’ [ММАГ, с. 65; SŁ, с. 86, 106; Rud.-Ziół., с. 267; Турчин, с. 184; Пиртей ¹ , с. 30; Пшеп., с. 186, с. 197] 2) ‘частина маснички (колотівка)’ [SŁ, с. 86, 95] 3) ‘частина маснички (кільце)’ [SŁ, с. 86, 95] 4) ‘верхня частина прядки; кужівка’ [SŁ, с. 86; Rud.-Ziół., с. 267]	нд-б, б-л, л, нс л л л, б-л
по +N(ø)	<i>повёрхник, повёрник</i>	1) ‘верхній камінь жорен’ [Шух., I, с. 103; II, с. 146; Janów, с. 182] 2) ‘сидіння – частина сідла, на якій сидять’ [Мосора, с. 106а; КСГГ] 2) ‘стріха у вівчарні’ [Піпаш, с. 144] 3) ‘дашок, піддашша над стрункою’ [Шух., I, с. 231; Janów, с. 182; ЗА] 4) ‘пасовище на полонині, куди виганяють худобу після вечірнього доїння’ [Мосора, с. 106; ГГ, с. 151; ГорбачБ, с. 201; ОКДА, I, НМ 19] 5) ‘вечірній випас овець на полонині після доїння’ [Шух., I, с. 255; Janów, с. 182; ГорбачБ, с. 201] 6) ‘сидіння – частина сідла, на якій сидять’ [Мосора, с. 106а; КСГГ]	г
	<i>повёршник</i>	1) ‘верхня частина ярма; чашовина’ [Он., II, с. 87] 2) ‘наволочка на подушку (перину)’ [ЛАЗО, к. 349]	б з
	<i>поверхнинá</i>	1) ‘вершки, сметанка’ [Он. II, с. 87; КДА, к. 96] 2) ‘верхній поперечний брус в олійниці’ [Он., II, 87]	б, п б
	<i>повёрхниц'а, пові́р'хниц'і</i>	1) ‘пошивка, наволочка на подушку, перину’ [ЛАЗО, к. 349–350; ГорбачМ, с. 358; Саб., с. 236; КСГГ]	г, п, б, з, г
		2) ‘онуча’ [Шух., I, с. 138; Піпаш, с. 144]	г
		3) ‘вершки, сметанка’ [Піпаш, с. 144; Janów, с. 182; ГГ, с. 151; Жегуц, с. 115]	г
		4) ‘жердина, якою притискають верх солом'яного даху’ [БГ, с. 417]	бк
		5) ‘горстка, якою накривали коноплі під час вимочування’ [БГ, с. 417]	бк
		6) ‘частина светра, що прилягає до тіла біля рукавів та шиї’ [БГ, с. 417, 455]	бк
		7) ‘покрайня вишивка’ [КСГГ]	г
		8) ‘верхня частина ярма’ [БГ, с. 417]	бк
		9) ‘покривало’ [Піпаш, с. 144]	г
су +N	<i>сувершо́к</i>	‘верхівка дерева’ [Он., II, с. 264; Жел., I, с. 932]	б

В. Префіксально-суфіксальна модель

ІІ С Д			
на +Adj+’ аник (ø)	<i>навершин'áник</i>	‘частина маснички (кільце)’ [Rud.-Ziół., с. 267]	б-л

Для творення дериватів СГ із вершиною *-верх-* використано 46 дериваційних моделей, при цьому більшість похідних утворено від іменникових (74%) основ, від дієслівних і прикметникових – по 11% та лише 4% – від прислівникових.

Для визначення СМ визначальною є семантика дериватів. Виявлено, що різні значення слова є причиною формування різних моделей деривації, наприклад: *верх'івець* 'житель гір; горянин' (Adj+ец^(о)(ø)) і *верх'івець* 'вершник'; 'кінь, на якому їздять верхи' (Adv+-'івець(ø)).

Опрацьовані джерела фіксують низку дериваційних синонімів, зокрема:

– 'верхня частина, накривка в масниці (для збивання масла)': *навершинник* (нд-б, б-л, л, нс), *навер(х)ник* (нс, л), *верхн'ак* (нд, б, з, г), *вершинник* (л, б-л), *верхні'к* (нс), *верш'ок* (л), *вершн'ічок* (нс);

– 'вершина гори': *верш'и́на* (пд-зх), *верш'ок* (нд, б, г, п, л, нс), *верш'а* (*верш'і*), *верш'ід'* (*верш'ід'*), *верш'ік* (г), *верш'ейка* '(б)'; 'зб. вершини гір' – *верхат'ура* (г), *верш'ін'а* (б);

– 'вершки, сметанка': *вер'р'хні'на* (нд, б, г, п, з), *зверхніна* (б, з, л), *верш'ок* (в), *поверхніна* (б, п), *поверхніц'а* (г) та ін.

Зазначмо, що однією з проблем побудови СГ є наявність слів із множинною (неединою) мотивацією на зразок слів *верхнік*, *верхніна*, *вершніця* тощо (у таблиці позначено знаком *), які співвідносяться з іменником *верх* 'верхня частина; верх' і прикметником *верхній* 'який розташований зверху' та можуть утворюватися за моделями N+-ник(ø) (+-нин(а), +-ниц(а)) або Adj+-ик(ø) (+-ин(а), +-иц(а)). Це питання є досить дискусійним, адже для тих самих (або близьких за формою та значенням) слів дослідники пропонують як домінуючі різні моделі [пор.: 1, с. 168, 285 (*спид-няк*, *верх-н'ак*, *гир-н'ак*; *спідн-ак*, *сп'ідн-'ак*); 4, с. 65, 69 (*верхн-як*, *верхн-иця*); 6, с. 55 (*ніжн-ик*, *ніжн-иц(я)*)].

Деривати *верх'івець* (*верхов'іць*) також двомотивовані (можливі моделі: Adv+-'івець(-овець)(ø) і Adj+ец(ø)) [пор.: 1, с. 473], а *вершник* може мати і потрібну мотивацію (Adv+-ник(ø), N+-ник(ø) та Adj+-ик(ø)); хоча *вершник*, очевидно, виявляє найтісніший зв'язок із прислівником *верхи*.

Аналіз структури СГ із вершиною *-верх-* на підставі діалектних матеріалів дав змогу виділити моделі деривації, а також окреслити основні аспекти дослідження СГ, пов'язані із семантикою та мотивацією дериватів.

Умовні скорочення

Adj – основа прикметника
adj – прикметник
Adv – основа прислівника
adv – прислівник
СД – ступінь деривації
СГ – словотвірне гніздо
г – гуцульське говір
б – бойківський говір
бк – буковинський говір
в – волинський говір

з – закарпатський говір
N – основа іменника
п – іменник
нд – наддністрянський говір
нс – надсянський говір
M – модель деривації
п – подільський говір
пд-зх – говори південно-західного наріччя
V – основа дієслова
v – дієслово

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Аркушин Г.Л. Іменний словотвір західнополіського говору : [монографія] / Г.Л. Аркушин. – Луцьк : Вежа, 2004. – 764 с.
2. Верещака В.І. Словотворче поле кореня *мороз* у сучасній українській мові / В.І. Верещака // Мовознавство. – 1975. – №3. – С. 74–80.
3. Голянич М.І. Словотвірне поле кореня *-каз-* / М.І. Голянич // Мовознавство. – 1978. – № 2. – С. 82–89.
4. Грещук В.В. Український відприкметниковий словотвір / Василь Грещук. – Івано-Франківськ: Вид-во «Плай», 1995. – 208 с.
5. Закревська Я.В. Нариси з діалектного словотвору в ареальному аспекті / Я.В. Закревська. – К.: Наук. думка, 1976. – 164 с.
6. Карпіловська Є.А. Кореневий гніздовий словник української мови / Є.А. Карпіловська. – Київ : Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М.П. Бажана, 2002. – 910 с.
7. Лесюк М.П. Словотвірне гніздо з коренем *-вед-* у сучасній українській мові / М.П. Лесюк // Мовознавство.– 1980.– № 4.– С. 76–82.
8. Yastremska T. The lexeme *verx* : its phonetic and semantic features, and derivative resources in south-western dialects of Ukrainian / Tetyana Yastremska // LingVaria. – R. X (2015). – №1 (19). – S. 221–239.

Tetyana Yastremska

A derivative nest of the root -verx- in the South-Western dialects of Ukrainian language: derivational models

Summary. The paper attempts to analyse of a derivative nest of the root *-verx-* in the South-Western dialects of Ukrainian language. The analysis of the derivative system is able to describe the specific derivational models. The main attention is focused on the following aspects: semantics and motivation.

Key words: derivation, derivative cluster derivative, derivational models, derivative, South-Western dialects of Ukrainian language.

Одержано 06.06.2016 р.